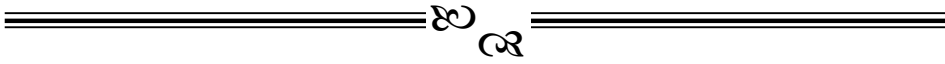

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՀԵՏԾՆԴՅԱՆ ԲԱՌԱՍՈՒՆՔԻՆ ԱՈՆՉՎՈՂ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐՆ ՈՒ ԾԵՍԵՐԸ ԱՂՁՆԻՔՈՒՄ

Ո. Ա. ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ

Ժողովրդական ավանդական սովորույթների ու ծեսերի մեջ ուրույն տեղ են գրավում նորածնի հասարակական ճանաչմանն ուղղված՝ հետծննդյան շրջանում իրականացվող արարողությունները:

Հետծննդյան շրջանը հայտնի է *քառասունք* անվամբ, որը ժողովրդի դարավոր փորձի հիմամբ դիտվել է որպես ծննդկանին ու նորածնունդին իրական ու սնտիսպաշտական միջոցներով հնարավոր վտանգներից պաշտպանելու կարևոր փուլ¹: Պետք է կարծել, որ քառասունքը քրիստոնեական ծեսերի մեջ է անցել հեթանոսական սովորույթներից, որոնք հիմնված են կնոջ առողջական վիճակը վերականգնելու իրական ու գործնական փորձի վրա: Բացի այն, որ այդ ընթացքում ծննդկաններին մեկուսացնում էին և նրանց նկատմամբ հատուկ խնամք տանում, կարևոր ուշադրություն էր դարձվում նաև հատուկ ծիսակարգի կատարմանը, քանի որ քառասունքն ինքնին ընկալվում էր որպես վտանգաշատ ժամանակամիջոց:

Քառասունքն ուներ խորհրդանշական իմաստ, այն կապված էր զանազան սնահավատությունների հետ: Թեև դա մի կողմից վնասում էր կնոջ առողջությանը՝ մինչև քառասուն օր փակված պահելով տան չորս պատերի մեջ, սակայն, մյուս կողմից, բավականին նպաստում էր նրա սպառված ուժերն ամրացնելուն՝ հեռու պահելով դաշտային և տնային ծանր աշխատանքներից:

Քառասունքի ընթացքում կարծեցյալ չար ուժերի հասցրած վնասը կոչվում էր «կոխ», որը ժողովուրդը համարում էր յուրօրինակ հիվանդություն: Կոխի մյուս պատճառներն էին՝ չար աչքը, չբեր կամ թպղոտ (մարմնի մեջ *բպրդ* կոչվող չար ոգի մտած) կանայք, ննջեցյալները, տուն միս բերելը, քառասունքի ընթացքում մանկանը լողացնելուց հետո ջուրը ոտքի տակ թափելը, ինչպես նաև քառասունքը շրջացած երկու ծննդկանների փոխայցելությունը՝ *քառասունքը խառնվելը*²: Այս դեպքում փոխանակում էին երեխաներին և կուրծք տալիս, ապա բարուրների վրա խրված ասեղներ էին փոխանակում, կամ էլ գողանում էին միմյանց բարուրների տակ դրված հողից, լցնում տաշտի մեջ և երեխային լողացնում նրա մեջ:

¹ Տե՛ս Ռ. Նահապետյան, Աղձնիքահայերի ընտանիքը և ընտանեկան ծիսակարգը, Եր., 2004, էջ 178, նույնի՝ Որդեծնության սովորույթներին ու ծեսերին առնչվող հավատալիքները հայոց մեջ XIX դարի վերջին – XX դարի սկզբին (ըստ աղձնիքահայերի ազգագրական նյութերի), «Էջմիածին», փետրվար-մարտ (Բ-Գ), 2006, էջ 94-107, **Յ. Բ. Խարատյան**, Культурные мотивы семейных обычаев и обрядов у армян, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. 17, Եր., 1989, էջ 7-62:

² Տե՛ս Ռ. Նահապետյան, Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴԱՆ), տ. 2, էջ 114-115:

Քառասունքի ընթացքում ծննդկանը պետք է բարեխղճորեն պահպաներ զանազան արգելքներ: Օրինակ՝ ո՛չ արևի տակ պիտի երևար, ո՛չ մութ սենյակում մնար, իսկ գիշերները նրա մոտ ճրագը միշտ վառ պիտի լիներ, Ավետարանը բարձի տակ պիտի լիներ, կտրականապես արգելվում էր կենակցելը և տնային ծանր աշխատանքներ կատարելը: Նա տնից դուրս էր գալիս, երբ արեգակը մայր էր մտնում, այն էլ՝ ձեռքին մի շամփուր կամ դաշույն բռնած: Կարող էր կտորի վրա կամ բակում ման գալ, բայց հարևանի տուն գնալու իրավունք չուներ: Երեխային ևս քառասունքի ընթացքում ցերեկը դուրս չէին բերում, իսկ գիշերները դուրս հանելիս կրծքին մի կտոր հաց էին դնում և, շեմն անցնելիս, «Հիտուս Քրիստոս» ասում, որպեսզի չարքերը չնոտենան մորը և մանկանը:

Հայ ընտանիքը մեծապես մտահոգված էր սերնդի շարունակման այս շրջափուլն անվտանգ ու ապահով անցնելու խնդրում, ուստի այս ուղղությամբ կիրառվող հիգիենիկ ձեռնարկումները զուգակցվում էին նաև զանազան կախարդական-հմայական գործողություններով:

Պատմական Հայաստանի Աղձնիքի նահանգի տարբեր վայրերում իրականացվող պաշտպանիչ արարողություններն ու միջոցառումները հիմնականում նույնաբնույթ էին, թեև կային նաև տեղային որոշ առանձնահատկություններ: Ընդամին՝ դրանց բոլորի նպատակը մեկն էր՝ ամեն կերպ պահպանել ծննդկանի ու նորածնի առողջությունը:

Բաղեռի Խուլթիկ գյուղում քառասունքի շրջանում ծննդկանին տանը մենակ չէին թողնում, որպեսզի նրան ու մանկանը չայցելեին «քաջքեր» և «փերիներ» կոչված չար ոգիները: Քառասունքի ընթացքում նա տնային գործեր չպիտի կատարեր, չպետք է կրակ վառեր, մաքրեր կահ-կարասին, այլապես կենթարկվեր չարքերի ներգործությանը: Կար այն պատկերացումը, թե իբր «քաջքերն» (արական ոգիներ) ու «փերիները» (իգական ոգիներ) մարդկային ծագում ունեն, ու թեև աստվածային անեծքի տակ են գտնվում, այդուհանդերձ վեր են կանգնած մարդկանցից: Դրա համար էլ Դիարբեքիում և այլուր կոչվել են **մեզնե (մենե) աղեկներ**: Ըստ դիարբեքիցիների՝ սրանք փոխում էին երեխաներին՝ առողջ ու գեղեցիկ մանուկների փոխարեն օրորոցի մեջ դնելով իրենց հիվանդ ու տգեղ երեխաներին, որոնք երկար ապրել չէին կարող: Նրանց հնարավոր է կենդանի բռնել, եթե վրաները ասեղ խրվեր՝ գրկելով աներևութանալու ունակությունից³: «Փերիներից» գերծ մնալու համար ծննդկանի գլխավերևը Նարեկ, իսկ մանկան գլխի տակ հաց էին դնում⁴:

Ծննդկան կնոջ ամենավտանգավոր թշնամին համարվում էր **ալ** կամ **ալք** կոչված չար ոգին, որն, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, ամեն կերպ փորձում էր խոչընդոտել հատկապես մարդկանց բազմացմանը: Դրանք պատկերացվում էին որպես կես-կենդանական, կես-մարդկային կերպարանքներով, հրեղեն աչքերով և պղնձե մագիլներով, երկաթե ատամներով ու վարազի ժանիքներով էակներ: Չեռքներին լինում է կացին: Դրանց բնակավայրերը գտնվում են սարերում, ավազոտ վայրերում: Այնտեղից մտնում

³ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 16, էջ 64-65:

⁴ Տե՛ս «Մասիս», 1885, թիւ 1757, էջ 735:

են տները, գոմերը, կանգնում մութ անկյուններում կամ կառչում առաստաղից: Նրանք սովորաբար համարվում են «տղամարդ», բայց ներկայացնում են երկու սեռն էլ և մարդկանց նման բազմանում⁵: Դրանք ընդունակ են մրտնել արգանդի մեջ, ոչնչացնել պտուղը: Ըստ միջնադարյան ձեռագրերում տեղ գտած ախտաբքների և աղձնիքահայերի հավատալիքների՝ այլ էգ չար ոգին իբր կարող էր գիշերը խեղդել քնած պատանիներին և երիտասարդներին, խեղդամահ անել ծննդկանին, խմել մանկան արյունը, ծծել մանկան ուղեղը, տանել ծննդկանի լյարդը, նվազեցնել մոր կաթը, խավարեցնել նրա աչքերը և այլն: Այլն ընդունակ էր նաև իր երեխային փոխել մարդու նորածնի հետ: Նա կարող էր կերպարանափոխվել և դառնալ պառավ կին, ձի, ջորի, էշ, այծ և այլն: Դեռատի հարս դառնալով՝ նա չոքում էր տղոցկանի վրա, որ նրան վնասի. ըստ բաղեջրիների հնագույն պատկերացումների՝ այլ առանձնապես թշնամաբար էր տրամադրված տղոցկանների նկատմամբ, որոնց թոքերը քաշելով և եռացող ջրով կաթսայում թաթախելով, տանում էր կերակրելու իր զավակներին: Թոքը քաշելուն պես տղոցկանը պիտի մեռներ: Եթե վերջինս կարողանար կծել նրա մատը, այլն խկույն կդառնար մարդուն հնազանդ ծառա: Այն որոշ վայրերում կոչվել է նաև **ալիպառավ**, որը նույնպես տղոցկաններին թշնամի ոգի էր և կարող էր պոկել նրա սիրտը, ուստի տղոցկաններին միայնակ չէին բողմում, գիշերցերեկ հսկում էին: Ալիպառավը ներկայացվում էր որպես ջաղու, ահռելի քստմնելի դեմքով, գլխին գլխարկ՝ որի մեջ էր կենտրոնացած ամբողջ ուժը. եթե որևէ մեկին հաջողվեր գողանալ այն, ալիպառավը կդառնար հլու-հնազանդ⁶: Այս չար ոգու դեմ գործադրված հնարներն էին՝ ծննդաբերության սկզբի մի քանի գիշերները լույսն անշեջ պահելը, տաք ջրով լի ամանները տան մեջ երկար ժամանակով չթողնելը⁷, ծննդկանի մոտ 40 օր երկաթ դնելը, նրա ջրի բաժակի մեջ ասեղ գցելը, մոր և մանկան շորերի վրա ասեղ շուլալելը, մանկան կրծքին հաց դնելը, որով կանխվում էր դևերի կողմից երեխային փոխելը⁸ կամ չարքերից հարված ստանալը և այլն:

Մասունում քառասունքի ընթացքում ծննդկանի մեջքին կապում էին մի շալ, մի շալ էլ գլխին էին գցում և մեջքի շալից շղթայավոր մի մկրատ կախ տալիս, որ «չարքերը չմոտենային» նրան:

Սղերդում «Տղոցկանի քով մինչև 40 օր միշտ կտոր մը երկաթ կպահեն և նրա ջուր խմած միջոցին ասեղ կգցեն բաժակին մեջ, որ այլ ջրի հետ արգանդ չմտնե և չմեռցնե գայն, նույնպես երեխայի վրա ասեղ մը կը պահեն, որ դևերը զինք չփոխին»⁹: Ծննդկանին և նորածնին հսկողները իրենց

⁵ Տե՛ս **Մ. Աբեղյան**, Հայ ժողովրդական հավատքը, Երկեր, հ. է, Եր., 1975, էջ 95:

⁶ Տե՛ս «Բիւրակն», 1900, թիւ 4, էջ 51:

⁷ Ընդհանրապես ենթադրություն կա, որ ինչպես հայերին հայտնի այլը, այնպես էլ նրա միջինասիական կրկնակը ծագումնաբանորեն կապվում են ջրային ոգու հետ (տե՛ս **Օ. Ա. Сухарева**, Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков («Домусульманские верования и обряды в Средней Азии», М., 1975, էջ 33):

⁸ Տե՛ս ԳԱՆ, տ. 2, էջ 111:

⁹ **Մ. Ն.**, Նախապաշարումներ և սովորուքիւններ Սղերդի մեջ ու շրջակայքը, «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 315:

հագուստի վրա մախաթ կամ ասեղ էին պահում, և եթե նրանց հաջողվեր ասեղ խրել արքի մարմնի մեջ, ըստ ժողովրդական պատկերացման, այդ չար ուժը գրկվում էր երևութանալու գործությունից և գերի էր դառնում մարդու ձեռքին: Ուշագրավ էր հիվանդ նորածնին բուժելու սնապաշտական հնարներից մեկը. «Նորածինը երբ շատ նիհարած է, «մենե աղեկները» «փոխեր են» ըսելով, մայրը կտանի գերեզմանատուն, կձգե գայն և ինքը մեկ կողմ կպահվի: Տղուն ճիչերը լսելով՝ անցորդը կգա նրա մոտ «աս տղան որո՞ւն է» հարցնելուն պես, մայրը պահ մտած տեղից կբարձրանա, գիրկը կառնե երեխային, իբր թե նախկին գավակը գտած է»¹⁰:

Եթե մի նորահարս անցնում էր նորահարս ունեցող մեկ ուրիշ տան առջևով, դռան հետևից իրար հետ գնդասեղներ պետք է փոխանակեին, որպեսզի ապագա նորածինները «քառասունքակոխ» չլինեին: Նույն կերպ էին վարվում, եթե տան մեջ քառասունքը չլրացած ծննդկանին այցելեր «քառասունքը» չլրացած նորահարսը, կամ «քառասունքը» չլրացած մեկ այլ տղոցկան: Երեխան կոխ կստանար, եթե ծննդաբերության պահին ներս մտներ հայրը, կամ դռան առջևով անցներ նորափեսա, «տղաբեր» (հղի կին), կամ էլ՝ մեռելի թափոր: Դաշտանի մեջ գտնվող կնոջը ևս արգելվում էր այցելել ծննդկանին, այլապես նորածինը կհիվանդանար խորշուկ հիվանդությամբ¹¹: Կոխ չստանալու համար տունը մտնելիս հոր գիրկն էին տալիս երեխային, կոխը վերացնելու համար նորածնին լողացնում էին հոր ոտքերի առջև և մոր գլխավերևի կողմում: Եթե ծննդկանի դռան առջևով նորափեսա անցներ և նորածինը կոխ ստանար, երեխայի հայրը միզում էր փեսատան երդիկից¹²:

Երեխաների մահվան պատճառ համարում էին թպղոտությունը, որից ազատվելու համար նորածին երեխայի մարմնին, շրթունքներին ու ականջներին մեղր էին քսում և մի քանի օր կուրծք չէին տալիս, որ քաղցից թպղը դուրս գար մարմնից և ծծեր շրթունքների մեղրը, որի միջոցին բռնեին նրան և ազատեին մանկանը: Երբեմն էլ հարևան կանանցից մեկը փախցնում էր նորածնին, իր կրծքով կերակրում և երեք օր անց հանձնում մորը¹³:

Այդ արգելանքներն իրականում կանխում էին ծննդկանների պատահական վարակ ստանալը: Հայտնի էին կոխն անցկացնելու մոգական միջոցներ: Այսպես, կրում էին թալիսման-պահպանակներ, արտասանում գանազան աղոթքներ, խուսափում չբեր կամ թպղոտ կանանց, ինչպես նաև չար աչք ունեցող մարդկանց հանդիպելուց: Եթե, այնուամենայնիվ, երեխան «կոխ էր ընկնում», ջանում էին գաղտնաբար ձեռք բերել չար աչք ունեցող մարդկանց շորերի կտորներից ու դրանք վառել նորածնի ոտքերի մոտ¹⁴: Արգելվում էր քառասունքի մեջ միս բերել տուն: Նախ երեխային

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 86:

¹² Տե՛ս «Մասիս», 1885, թիւ 1757, էջ 757:

¹³ Արևելահայոց սովորույթի համաձայն՝ նման դեպքերում յոթ տնից հավաքած գունավոր կտորներից շապիկ էին կարում և հագնում երեխային: Քառասունքը լրանալուց հետո շապիկը պատռում և թաղում էին տան պատի տակ կամ երդիկից դուրս շպրտում, ասելով. «Առ քու բաժինդ տար» (տե՛ս Ե. Լալայեան, Բորչալու գաւառ, «Ազգագրական հանդէս» (այսուհետև՝ ԱՀ), գ. IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 259):

¹⁴ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 132-133, 153, 180-181:

պետք է դուրս հանեին, հետո թույլատրվեր միայն բերել տուն: Նորածնին դնում էին մսի վրա և երեք անգամ բարձրացնում: Եթե այդ կանոնը չկատարվեր, և երեխան դրա պատճառով քառասունքակոխ լիներ, նորածնին լողացնում էին բերված մսի մի կտորի հետ՝ երեք անգամ: Աղջիկ և տղա ունեցող երկու հարևան ծննդկաններին արգելվում էր քառասունքի մեջ միմյանց այցելել, հանդիպել¹⁵: Քառասունքակոխ եղած նորածինների երկու մայր կամ նորասպաս երկու գույգ երբ մեկմեկու հանդիպեին, պարտադիր փոխանակում էին ասեղ կամ գլխի մագ, կամ էլ քառասուն տնից մեկական բանալի էին հավաքում և դրանք դնելով **կոնքի** (տաշտի) մեջ, վրան եռացրած ջուր լցնում, ուրբաթ օրերին երեխային լողացնում այնտեղ: Գյուղում ննջեցյալ լինելիս արգելվում էր լողացնել մանկանը, քանի որ այդ օրը մեռելի բաժին էր համարվում¹⁶: Որպեսզի երեխան մեռելակոխ չլիներ, եթե տան մոտով ննջեցյալ էին տանում, մանկանը բարձրացնում էին տեղից և դուրս հանում, որ ամեն **ցալ** ու **չոռ** անցներ մեռելին, իսկ եթե երեխան քնած լիներ, դուրս էին տանում նրա շորերը և թափ տալիս մեռելի հետևից¹⁷:

Մեռելակոխին անվանում էին հրեշտակակոխ: Նորածնի համար վտանգավոր էին երկուշաբթի, չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերը, այդ օրերին չէին լողացնում մանկանը: Ի դեպ, Բաղեշ քաղաքում թուրքերի և քրդերի համար բաղնիքի օրերն էին երկուշաբթին, չորեքշաբթին, ուրբաթը, իսկ հայերի համար՝ երեքշաբթին, հինգշաբթին և շաբաթը¹⁸:

Բաղեշի շրջակա գյուղերում կոխի պատճառը գուշակելու համար յոթ տնից դրան էին մուրում և մոմ գնում: Մոմը հալելով իլիկի գլխի անցքի միջով՝ թափում էին ջրով լի ամանի մեջ: Եթե հալված մոմը մեռելի ձև ստանար, ուրեմն երեխան կոխն ստացել էր ննջեցյալից, և գերեզմանի վրա էին լողացնում, եթե մոմը ջրի երեսին շան կերպարանք ստանար, լողացնում էին շան լակամանի վրա: Մեռելակոխ եղած երեխային շաբաթ օրերը լողացնում էին այն ննջեցյալի գերեզմանի վրա, որից նա իբր կոխ էր ստացել¹⁹, ապա մոմ էին վառում ու խունկ ծխում:

Կոխի պատճառը չհայտնաբերելու դեպքում «...յոթ տնից մեղրամոմ, յոթ բակից ցախ և յոթ աղբյուրից ջուր էին վերցնում, ցախերը վառում էին, մեղրամոմը հալում և ջուրը կանաչ ամանի մեջ լցնում, վրան մկրատ դնում ու հալած մեղրամոմը վրան թափում, կապույտ շորով ծածկում ամանը և օրորոցի տակ դնում»²⁰, իբր երեխան ինչից որ «կոխված» լիներ, մեղրամոմն առավոտյան այդ ձևը կրնորուներ: Հետո մեղրամոմը կապույտ կտորի մեջ կարում ու ճանապարհների խաչմերուկում թաղում էին, որով երեխան փրկված էր համարվում: Կամ էլ մանկան գլխի վրա ջրով լի աման էին պահում և, վառվող փայտի մի քանի կտոր մարելով ջրում, այդ ջրից խմեցնում էին մանկանը:

¹⁵ Տե՛ս ԳԱՆ, տ. 2, էջ 160:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 121:

¹⁷ Տե՛ս Ս. Ն., Նախապաշարուններ և սովորութիւններ Սղերդի մէջ ու շրջակայքը, «Բիւրակն», 1899, թիվ 38-39, էջ 614, ԳԱՆ, տ. 2, էջ 137:

¹⁸ Տե՛ս ԳԱՆ, տ. 2, էջ 126:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁰ Ս. Ն., նշվ. հոդվածը, 1899, թիվ 38-39, էջ 614:

Մասունում 7 տնից ալյուր էին մուրում և սրանով չեկած, չհասած խմորից՝ մի մեծ հաց թխում: Մա կոչվում էր **կոխվածքի հաց**: Սրա մեջտեղից շրջանաձև կտրում էին, տալիս աղքատներին և ապա երեխային այդ բացվածքի միջով անցկացնում: Հացն էլ տալիս էին երեխայի հորն ու մորը, որ ուտեն: Այլ դեպքերում թոնրում հաց թխելիս առաջին հացը ծակում էին և երեխային լողացնելուց հետո նրան թաց-թաց երեք անգամ այդ ծակով անցկացնում: Նրան անցկացնում էին նաև սպանված գայլի ծնոտներից կապված կաշու միջով: Ոմանք էլ «կոխ ստացած» երեխային 7 անգամ անց էին կացնում յոթ տնից հավաքած ալյուրով և յուղով թխված օղածն հացի միջով, որից հետո հացը մանրացվում և կտորները տրվում էին յոթ շան՝ կոխը նրանց փոխանցելու նկատառումով: Երեխային անցկացնում էին թոնրի ալով (սնդու)՝ ոտքերը դեպի դուրս, գլուխը թոնրի կողմը: Թոնրի ներսից մեկը դիտավորյալ հետ էր քաշում մանկանը՝ ստեղծելով անցքով երեխայի անցնելու արհեստական դժվարություն: Եթե երեխան անցնելու պահին լաց լիներ, փրկված էր համարվում: Գործողությունը կրկնվում էր երեք անգամ՝ առանց մոր ներկայության²¹: Եթե որպես կոխի պատճառ կասկածյալների թիվը շատ էր լինում, մանկանը կանգնեցնում էին գրտնակի վրա և լողացնում: Ապա լողացրած ջրի մեջ նորածնի մայրը լվանում էր այդ մարդկանց ոտքերը և ձեռքերը: 7 անգամ կրկնում էր այդ գործողությունը²²: Բառասունքակոխ երեխային «բուժելու» հնարներից մեկն էլ համարվում էր յոթ շաբաթ շարունակ, յուրաքանչյուր չորեքշաբթի կշեռքով ցանի (աթարի փշրանքի) հետ կշռելը: Կշռվող ցանը չպետք է դես ու դեն թափվեր և չպետք է պակասեր կշռելու պահին: Կամ էլ կշեռքի մի նժարի վրա երեխային, մյուսին՝ տրեխ դրած, կշռում էին 7 օր: Ըստ որում, եթե մանկան քաշը փոքր-ինչ ավելանար, փրկված էր համարվում: Կամ էլ ցեխից գնդեր էին չորացնում օջախի կողքը, որպեսզի երեխայի կոխն էլ դրանց պես իր տեղում չորանար:

«Կոխ ընկած» երեխային փրկելու համար գողանում էին մեկ ուրիշի հավի ճուտը, այն եփում էին բրնձի, սոխի հետ՝ կափարիչը փակ կաթսայում, եփվելուց հետո ամանը մոտեցնում էին երեխայի դեմքին, վերցնում կափարիչը, գոլորշին ծածկում էր մանկանը, ապա կերցնում էին միսն ու ջուրը: «Չորեքմուտին», «ուրբաթմուտին», «կիրակմուտին» «կոխ» ստացած երեխային լողացնում էին մաղի տակ դրված սև կատվի վրա, որին էլ իբր փոխանցվում էր հիվանդությունը, կամ էլ դնում էին մի մաղի մեջ և փողոցներում ման ածում: Նաև գողանում էին մի լավաշ այն տնից, որի բնակիչներից «կոխվել» էր երեխան, ծակում էին լավաշը և երեխային միջով անցկացնում: Երբեմն էլ մանկան բարուրի վրա բամբակով խաչ էին սարքում և հենց բարուրի վրա այրում: Կամ տերտեր էին հրավիրում՝ աղոթք կարդալու: Վերջինս ձեռքի խաչը մտցնում էր ջուրը և այն խմեցնում մանկանը: Ոչ միայն «կոխ» հիվանդության, այլև վախի պատճառը գուշակում էին «մոմ թափելու» գործողությամբ: Նորածնի ստացած «վախի» դեմ «կիրակմուտին» «մոմ էին թափում» ջրի մեջ դրված ակշաթաթի վրա, որից մոմը տարածվում էր

²¹ Տե՛ս ԳԱՆ, տ. 2, էջ 143, 151-152:

²² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 152-153:

ջրի մեջ, ջրի երեսին առաջանում էր հալած մոմի շերտ, որի վրա էլ գուշակում էին, թե վախը ումից կամ ինչից է եղել: Վախը բուժում էին «վախ չափելու» գործողությամբ: Վախեցած մանկան շորը սկզբից մինչև ծայրը և ծայրից մինչև սկիզբը չափում էին թզով, յուրաքանչյուր թիզ չափելիս տալիս էին երազում տեսած սրբերի անունները, եթե թգաչափը պակասեր որևէ սրբի անունը տալիս, նրանից էլ կասկածվում էր ստացած վախը: Այդ սրբի անունով էլ «ուխտ» ու զոհաբերություն էին կատարում: Խոստացված սրբավայրում 7 տարի մատաղ էին անում, ուխտավայր էին գնում ոտաբոբիկ՝ «ծոմ ու պաս» պահելով:

Մանկանը անվնաս ու անվտանգ պահելու համար գործադրվող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ միջոցներից հարկ է նշել հատկապես կրոնական-եկեղեցական բնույթ ունեցողները: Այսպես, Ավետարան ունեցող տերտերի մոտ էին տանում սև հավ, որի արյունով և փետուրով **գիր էին անում** գառան մատաղի ոսկորի վրա: Այնուհետև նույն հավի փետուրով և արյունով «թուղթ ու գիր» էին անում՝ չարքերին «կապելու» համար: Սև հավը, սև կատուն, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, իբր տեսնում են «չարը» և զգուշացնում դրա մոտենալու մասին: «Թուղթ ու գիրը» կարում էին նորածնի շապիկի աջ թևի վրա, սև թելով կապված եռանկյունի ծավված կապույտ շորի մեջ: Իսկ մատաղի ոսկորը մանրացնում էին փոքր ամանի մեջ, թեժ կրակ անում և ոսկորը շաղ տալիս կրակի վրա, դրա վրա երեխային մերկ վիճակով պահում՝ կրակի ծուխն ու ջերմությունը շնչելու համար: Կամ էլ երեխայի շապիկի (չամբարի) վրա կարմիր ու կապույտ թելերով խաչ էին գործում, տերտերին, կամ սրբատեղում աղոթողին աղոթք կարդալ էին տալիս աղի և երեխայի վրա:

Բանասացը հիշեց հետևյալ տողերը.

**- Չար աչք, չար փուշ,
Անչարժ քարերի տակ,
Գնացող ջրերի հետ,
Վազող քամիների հետ²³:**

Այդ նույն նպատակով «գիր ու թուղթ» էին անում, որ պահվում էր մեղրամոմով պատած 3 կապույտ թղթերի մեջ. մեկը՝ վիզը գցում, մյուսը կապում էին աջ թևի վրա, երրորդն էլ դնում էին գլխի տակ կամ գցում լողացնելու ջրի մեջ. գործողություն, որ կրկնում էին 7 անգամ: «Գիր ու թուղթը» անվանում էին նաև «չարքոց թուղթ», որից դարձյալ 3-ն էին պատրաստում. մեկը դնում էին տան սեմի տակ, մյուսը՝ թաղում այնտեղ, որտեղ ծննդաբերել էր կինը, երրորդը՝ բարձի տակ: Նորածնի մնացական լինելու համար նաև 7 տնից «մուրում» էին 7 տարբեր գույնի կտորներ, որոնք պատարագի ժամանակ օրհնել էին տալիս, ինչը բաղեջցիներն անվանում էին «ըխտել»: Մանկանը 7 տարի այդ կտորներից կարված շոր էին հագցնում: 7 տարի էլ մազերը չէին կտրում: Մանկան՝ 7 տարեկան դառնալիս «մատաղ» էին անում ցանկալի սրբավայրում, որտեղ էլ կտրում էին մազերը՝ սրբավայրին զոհաբերելու համար: Երեք, յոթ թվերն աստվածային ամբողջականության թվային

²³ Նույն տեղում, էջ 149-154, 182:

խորհրդանշաններ են, արարչագործական թվեր: Ընդհանրապես թվերը և հատկապես միավորները սրբազան են համարվում: Երևույթը՝ արտահայտած թվերով, քառասյին քանակության կարգավորումն է²⁴: Ըստ ժողովրդական հավատալիքների՝ քառասունքից հետո անցնում էր նորածնի **չոռն** ու ցավը²⁵:

Քառասունքից դուրս գալը նշանավորվում էր մոր ու մանկան լողացնելու ծեսով, որի ընթացքում սրբատեր ընտանիքից վերցրած սրբաթատվ կամ **քառսընքաթատվ** քառասուն անգամ ջուր էին լցնում երկուսի գլխին, որից հետո իրավունք ունեին մանկանը տղոցկանի անկողնուց տեղափոխել օրորոց: Քառասունքից դուրս գալու համար քառասունքաթատվ 40 անգամ մոր ու մանկան գլխին ջուր լցնելը խորհրդանշում էր բարու հաղթանակը՝ հոգուտ արարչագործության հաստատման: Երեխային օրորոց տեղափոխելիս նախ նրան դուրս էին հանում, ապա օրորոցը ներս բերում: Ըստ որում, նախքան երեխային օրորոց դնելը, նրա տեղը կատու էին դնում, որպեսզի մանկանը վնասող չարքերն անցնեին կատվին: Դատարկ օրորոցը չէին օրորում, որպեսզի ընդմիջտ դատարկ չմնա²⁶: Բաղեշում երբ կանանցից մեկը չար դիտավորությամբ իր տեգերկնոջ մանկան դատարկ օրորոցն էր օրորում, ասում էին. «Շրիկը շրկի դատարկ օրոցն է օրորում»²⁷:

Տարոնում երեխային բարուրելուց հետո տատմերը կրծքին մի դանակ էր դնում, իր ձեռքում մի շիշ բռնած դուրս էր գալիս, դառնում դեպի արևելք, խաչակնքում, աղոթում, ապա ներս մտնում, բարուրը դնում օրորոցը, ջրի կուժն ու մի հաց առած՝ գնում աղբյուրը: Այստեղ հացը թրջում էր, երկու կտոր անում, դնում աղբյուրի գլուխը և հետո կուժը ջուր լցրած գալիս էր տուն²⁸:

Բաղեշի Խուլթիկ գյուղում ծննդկանը քառասունքից դուրս գալու արշալույսին հետը մեկ հաց վերցրած գնում էր աղբյուրը, լվացվում, հացը թրջում և թողնում այնտեղ՝ կրծքի կաթը առատանալու համար, մի գլուխ սոխ էր դնում հացի վրա՝ «չար աչքի» (չուչքիլի) չգալու համար²⁹:

Այդ օրը Ավետարանն ու դաշույնը բարձի տակից հանում էին, շղթան ու մկրատն արձակում, և ծննդկանը քառասունքից ելած էր համարվում: Դրանից հետո միայն ամուսինները կարող էին մերձենալ³⁰:

Մանկան պաշտպանության և խնամքի մեջ էր մտնում հուռութներով պահովելը: Չար ոգիներից և չար աչքից պաշտպանելու համար մոր ու մանկան մահճակալին և կողքերը պահում էին շամփուր, դանակ, դաշույն, մկրատ, սանդեղ, գլխաշորերին ասեղ շուլալում: Օրորոցի կամարից կախում էին բազմապիսի խաղալիք-հուռութներ, պահպանակներ՝ **չարոց ուլիներ**

²⁴ Տե՛ս **Ա. Թադևոսյան**, Դարբինը հայոց ծիսակարգում (պատմաագագրական ուսումնասիրություն), ՀԱԲ, հ. 23, Եր., 2007:

²⁵ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 143:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 181:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 132-133:

²⁸ Նույն տեղում, տ. 11: Հմմտ. **Ե. Լալայեան**, Մուշ-Տարօն, ԱՀ, գ. XXVI, Թիֆլիս, 1916, էջ 183:

²⁹ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 143:

³⁰ Տե՛ս **Վ. Պետոյան**, Սասնա ազգագրությունը, Եր., 1965, էջ 279:

կամ *աչքաուլիք*, որոնցից մեկի տեսակը Բաղեշում սարքում էին *կերթե* (սարի) ծամոնից և ոսկե բարակ, կոճականման թիթեղից: Մեկ այլ տեսակ էլ լինում էր սև սաթից՝ *սիլան*, կարմիր սաթից՝ *մրջան* ուլին³¹: Մանկանը «չարքերից» գերծ պահելու համար բարձի տակ էին դնում հացի մի կտոր, որը հաջորդ օրը տալիս էին շներին: Օրորոցում մանկան անհանգիստ լինելու դեպքում ուղտի բուրդ, օձի շապիկ էին դնում բարձի տակ,

Սովորույթի համաձայն՝ ծննդկան կանայք ամենուրեք Չատկին նախորդող Չարչարանաց ուրբաթ, երբեմն՝ հինգշաբթի օրերին, կրում էին պողպատից պատրաստված հմայական շրջանաձև պահպանակներ՝ ապարանջան, մատանի, վզնոց³², որոնք պաշտպանելու էին քաջքերից, չար աչքից, ջաղոմներից և այլն: Մետաղը, ի մասնավորի երկաթը, դեռևս վաղնջական շրջանից կարևոր տեղ է զբաղեցրել տարբեր ժողովուրդների հավատալիքների համակարգում: Սա հատկապես ցայտուն է արտահայտվել գութանային երկրագործների և նստակյաց անասնապահների տնտեսամշակութային տիպով բնութագրվող էթնիկական ընդհանրությունների հումանիտար մշակույթում: Գյուղատնտեսական աշխատանքների բոլոր պարբերաշրջաններում մետաղյա իրերի լայն կիրառումն ու մետաղյա գործիքների անփոխարինելի լինելու հանգամանքը պաշտամունքի աստիճանի էին հասցրել դրանց: Մետաղյա, հատկապես երկաթե իրերը ժողովրդական պատկերացումներով օժտված են գերբնական, վերերկրային հատկություններով և յուրատեսակ պահպանակներ են, չարխափան միջոցներ, սրբագործված առարկաներ ու որոշակի ծիսական արարողությունների օբյեկտներ³³: Մանկանը օրորոց տեղափոխելիս այնտեղ ցորենի հատիկներ էին շաղ տալիս: Տորենը, որպես հատիկային պաշտամունքի խորհրդանիշ, ևս ուներ պահպանակի նշանակություն:

³¹ Տե՛ս ԳԱՆ, տ. 2, էջ 132-133, 146:

³² Տե՛ս նույն տեղը, տ. 1, էջ 58: Հայ ժողովրդական հավատալիքներում կարևոր տեղ ունեն երկաթե իրերը, որոնց ծիսական նշանակությունը կապված է հայոց տոնացույցի որոշակի պարբերաշրջանների հետ: Սրանցից ամենահայտնին «ուրբաթարուրներն» են, որոնց ծիսական պահպանական նշանակությունը բավականին հանգամանալից մեկնաբանված է հայ պատմաագագրական գրականության մեջ: Չատկի տոնի Ավագ ուրբաթ օրը հայ երկաթագործները անխոս (այստեղից էլ ուրբաթախոս ածականը), «անժմի»՝ գյուղի կամ քաղաքի յոթ թաղերից հավաքած երկաթից պատրաստում էին հիմնականում կիսալուսնաձև կամ հայկական պայտի նման բարակ ու թեթև զարդեր, որոնք իրենց վրա բացված անցքերի միջով կարվում էին «լուսնով», «ղիվոտությամբ» և այլ հիվանդություններով տառապող երեխաների շորերին: Ավագ ուրբաթ ոչ մի երկաթագործ իրավունք չունեն աշխատելու, սակայն «ուրբաթարուրն» ու Հուդայի աչքը փորելու մեխերը անպայման պատրաստվում էին ու անմիջապես դարբնոցը փակվում էր: Ա. Թաղևոսյանը այս երևույթը կապելով ծննդի ու զարթոնքի հետ, պնդում է, որ «ուրբաթարուրները» կրում էին հարսներն ու կանայք (տե՛ս Ա. Թաղևոսյան, Գարբինը հայոց ծիսակարգում, էջ 101-103):

³³ Այդ մասին տե՛ս Գ. Աղանյան, Երկաթը և երկաթագործական առարկաները հայ ժողովրդական հավատալիքներում, Գիտական աշխատություններ, VII, 2004, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, էջ 65:

Այսպիսով, դիտարկելով հետծննդյան շրջանի քառասուն օրերի ընթացքում կիրառվող ծեսերն ու սովորույթները պատմական Աղձնիք նահանգում, ակնհայտ է դառնում, որ դրանք ուղեկցվել են ինչպես բազմազան հավատալիքներով, այնպես էլ դարեր շարունակ սերնդեսերունդ փոխանցված հմտությունների և գործնական գիտելիքների առատ կիրառությամբ: Հետծննդյան շրջանի քառասունքի սահմանափակումներն ուղղված էին ինչպես մոր ու մանկան հիգիենայի պահպանմանը, այնպես էլ նրանց զանազան չար ուժերի ազդեցությունից ու հիվանդություններից զերծ պահելուն, ծննդկանի առողջության վերականգնմանն ու նորածնի անվտանգ աճին:

Р. А. НААПЕТЯН — *Ритуалы и обряды, связанные с сороковым днем младенца, принятые в Ахдзнике.* — В статье описываются принятые в области Ахдзник исторической Армении ритуалы «сорокового дня», обусловленные как народным бытовым опытом и традициями, так и религиозной обрядовостью, служившие в совокупности единой цели — уберечь от какой-либо опасности мать и младенца.